

อยู่รอดด้วยการตายด้าน: การเมืองของอารมณ์ด้านชาในโลกที่ไร้เสถียรภาพ

บทนำ

เช้าวันศุกร์ในห้องประชุมเล็ก ๆ ของบริษัทสตาร์ทอัพแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ อาทิตย์คอนเทนต์ครีเอเตอร์วัยสามสิบต้น ๆ ได้รับซองเอกสารสีขาวจากฝ่ายบุคคล สิ่งที่อยู่ในซองคือหนังสือบอกเลิกการต่อสัญญา หลังจากเปิดซอง เขาตัวสั่นเทา ก่อนจะเดินออกไปเก็บของบนโต๊ะทำงานลงกล่องกระดาษอย่างเงียบ ๆ อาทิตย์นั่งกอดมันไว้อย่างเศร้า ๆ ที่โถงหน้าออฟฟิศ เพื่อนร่วมงานพากันเข้ามาพูดคุยปลอบใจ แม้ในใจของอาทิตย์จะคิดว่า “นี่ฉันยังทำงานไม่หนักพอหรือ” แต่เขาตอบกลับเพื่อน ๆ เพียงว่า “ไม่รู้สิอะไร ตายด้านไปแล้ว” ด้วยใบหน้าฝืนยิ้ม

บ่ายวันเดียวกัน อาทิตย์อัปเดตสแตตัสในเฟซบุ๊กเป็นมีมตัวการ์ตูนใบหน้าไร้แวตพร้อมแคปชั่น “Dead inside but at least free on Friday nights.” เพื่อนหลายสิบคนกดหัวเราะ บางคนคอมเมนต์ว่า “สู้ ๆ นะ” การผสมผสานระหว่างเสียงหัวเราะและถ้อยคำให้กำลังใจสะท้อนการรับรู้ร่วมกันว่า ในโลกของการจ้างงานที่เปราะบาง การตายด้านอาจเป็นภาษาเดียวที่แรงงานสัญญาจ้างยังใช้เชื่อมต่อกันได้ ทว่า เหตุใดถ้อยคำว่า “ตายด้าน” จึงกลายเป็นวิธีอธิบายชีวิตดังกล่าวของอาทิตย์ คำตอบไม่อาจหาพบได้จากคำอธิบายเชิงจิตวิทยาส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่ยังอาจวิเคราะห์ได้ผ่านเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของความไม่แน่นอนในยุคเสรีนิยมใหม่ (neoliberal precarity) ที่ทำให้ความมั่นคงในชีวิตถูกกัดกร่อน (Pugh, 2015; Standing, 2011) การบอกว่าตนเอง “ตายด้าน” จึงไม่ใช่คำสารภาพถึงการเผชิญหน้ากับทางตันในชีวิต แต่ยังเป็นกลยุทธ์ทางอารมณ์ของการดำรงอยู่ในโลกที่ไม่มั่นคงในอีกลักษณะ

บทความนี้จะวิเคราะห์อาการ “ตายด้าน” ผ่านเรื่องราวการถูกเลิกจ้างของอาทิตย์ โดยวิเคราะห์การทำให้อารมณ์หรือความรู้สึกด้านชาเป็นเกราะป้องกันตนเอง การติดตามอาทิตย์ในแต่ละส่วนของบทความไม่ใช่เพียงการทำความเข้าใจชีวิตของชายหนุ่มคนหนึ่ง แต่เป็นการเปิดหน้าต่างเพื่อออกไปมองเห็นตัวอย่างผู้ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างที่ไม่มั่นคงและการเมืองของอารมณ์ (politics of emotion) ที่จัดวางผู้คนในสังคมสมัยใหม่ให้ต้อง “ตายด้าน” เพื่อความอยู่รอดโดยไม่แตกสลาย (Ahmed, 2004; Berlant, 2011)

การตัดขาดทางอารมณ์และการเอาตัวรอด

หลังได้รับซองขาวบอกเลิกจ้าง อาทิตย์ฝืนยิ้มบอกเพื่อนร่วมงานว่า “ไม่รู้สิอะไร ตายด้านไปแล้ว” ประโยคสั้น ๆ นี้สะท้อนกลไกที่สำคัญในโลกแห่งความไม่มั่นคง นั่นคือการเลือกที่จะไม่รู้สิอะไร เพื่อปกป้องตนเองจากบาดแผลที่อาจลึกเกินเยียวยา การฝืนยิ้มของอาทิตย์ฟ้องว่าอาการ

“ตายด้าน” ไม่ได้เกิดจากความเฉยชาหรือความไร้อารมณ์ หากแต่เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางอารมณ์ต่อโครงสร้างที่พร้อมจะทรยศเขาเมื่อใดก็ได้

อัลลิสัน พิว (Allison Pugh) (2015) เสนอว่า ในสังคมสมัยใหม่ ผู้คนถูกทำให้ต้องเคลื่อนย้ายและปรับตัวเหมือนวัชพืชลอยลม (tumbleweed) การถอนตัวจากความผูกพันจึงเป็นจริยศาสตร์แห่งการอยู่รอดในยุคที่สถานการณ์อาจเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา สำหรับอาทิตย์ การพยายามเก็บความรู้สึกเจ็บปวดจากการถูกเลิกจ้าง คือการเรียนรู้ว่าความผูกพันกับองค์กรไม่มีความหมายในภาวะเศรษฐกิจและระบบการจ้างงานที่พร้อมจะทิ้งเขาไว้กลางทางได้ตลอดเวลา การประกาศว่าตนเอง “ตายด้าน” จึงเป็นกลยุทธ์เชิงอารมณ์ผ่านการเลือกที่จะลดทอนการมีส่วนร่วมทางใจ เพื่อป้องกันไม่ให้ชีวิตล่มสลายไปพร้อมกับงานที่สูญเสีย ภาวะนี้สะท้อนสิ่งที่ลอเรน เบร์แลนซ์ (Lauren Berlant) (2011) เรียกว่าภาวะอับจน (impasse) โดยหมายถึงสถานการณ์ที่ชีวิตต้องดำเนินต่อไปโดยไม่มีจุดหมายปลายทาง

แน่นอนว่าการ “ตายด้าน” ไม่ใช่จุดจบ แต่มันคือรูปแบบการปรับตัวแบบกึ่งป้องกันตัวเองเพื่อรอให้ผ่านวันคืนที่ไม่พึงปรารถนาไปได้โดยไม่รู้สึกเจ็บปวดมากเกินไป การไม่รู้สึกอะไรเลยของอาทิตย์ในแง่หนึ่งจึงไม่ใช่สัญญาณของการหมดสิ้นพลัง หากแต่คือความสามารถในการอ่านโลกและปรับตัวต่อโครงสร้างที่บีบบังคับและไม่เปิดทางให้เลือก ภายใต้ความไม่แน่นอนในยุคเสรีนิยมใหม่ ความด้านชาที่ถูกแสดงออกไม่ใช่เพียงอารมณ์ แต่คือทักษะในการอยู่รอดที่กลายเป็นบรรทัดฐานใหม่ของการใช้ชีวิต

ความไม่มั่นคงของงานและความรัก

เมื่ออาทิตย์ถูกเลิกจ้าง เขาไม่ได้สูญเสียแค่เพียงรายได้ซึ่งผูกโยงกับการกินอยู่ในปัจจุบัน เพราะเขายังต้องเผชิญกับการสั่นคลอนของความสัมพันธ์และแผนการชีวิตที่เคยวางไว้กับคนรักด้วย เขาเล่าให้เพื่อนร่วมงานฟังว่า “จริง ๆ กะจะเก็บเงินแต่งงานอีกปีสองปี แต่คงไม่ต้องคิดแล้วละ” ประโยคนี้เผยให้เห็นว่า การสั่นคลอนของงานแทรกซึมเข้าสู่พื้นที่ส่วนตัว จนทำให้ความสัมพันธ์และอนาคตกลายเป็นสิ่งที่ไร้หลักประกันพอ ๆ กัน กาย สแตนดิง (Guy Standing) (2011) อธิบายว่า ภาวะเปราะบางไม่ได้ใช้อธิบายถึงคนทำงานที่ไร้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการไร้เสถียรภาพทางสังคมและอารมณ์ด้วย คนเปราะบางเหล่านี้ถูกทำให้เป็นชนชั้นไร้ความมั่นคง (precariat) ที่ความไม่มั่นคงกลายเป็นโครงสร้างชีวิต และต้องอยู่ในสภาพที่ต้องต่อสู้กับความไม่แน่นอนอย่างต่อเนื่อง สำหรับอาทิตย์ การถูกเลิกจ้างทำให้เขาเรียนรู้ว่า ข้อผูกมัดทั้งในงานและความรักสามารถพังทลายได้ในฉับพลัน ไม่มีสิ่งใดที่มั่นคงเพียงพอจะพึ่งพาได้ตลอดไป

เอวา อิลลูซ (Eva Illouz) (2012) วิเคราะห์ว่า ความสัมพันธ์ในโลกสมัยใหม่ถูกทำให้เป็นแบบใช้แล้วทิ้งไม่ต่างจากแรงงานในตลาด เพราะความสัมพันธ์ดำรงอยู่ท่ามกลางตรรกะของการเลือกและการแทนที่ อาทิตย์เองจึงไม่เพียงสูญเสียงาน แต่ยังต้องแบกรับความรู้สึกว่าความสัมพันธ์

กับคนรักก็อาจไม่รอดพ้นจากแรงกดดันเชิงโครงสร้างเดียวกันกับการจ้างงาน หากการ “ตายด้าน” คือการสร้างเกราะป้องกันตัวเองไม่ให้เจ็บปวดเกินไป กรณีดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าทั้งงานและความรักต่างก็ไร้เสถียรภาพในแบบเดียวกัน อาการ “ตายด้าน” จึงไม่ใช่เพียงปฏิกิริยาต่อการถูกเลิกจ้าง แต่ยังเป็นการทำใจโลกที่ทุกการเป็นส่วนหนึ่ง ไม่ว่าจะในบริษัทหรือในชีวิตส่วนตัว อาจพังทลายลงได้ทุกเมื่อ

วัฒนธรรมมีมและการเสียดสีในฐานะการรับมือ

การที่ในบ่ายวันเดียวกันหลังถูกเลิกจ้าง อาทิตย์อัปสเตตัสเฟชบุ๊กเป็นมีมการ์ตูนพร้อมแคปชั่น “Dead inside but at least free on Friday nights.” และเพื่อนหลายสิบคนกดปุ่มหัวใจเรา บางคนคอมเมนต์ว่า “สู้ ๆ” การกระทำนี้สะท้อนว่า ความเจ็บปวดส่วนตัวถูกทำให้กลายเป็นเรื่องตลกในพื้นที่ออนไลน์ ซึ่งทุกคนรู้ดีว่ามันไม่ใช่เรื่องตลกจริง ๆ แต่คือการบรรเทาความหนักหน่วงของชีวิตผ่านการหัวเราะร่วมกัน โรอัน มิลเนอร์ (Ryan Milner) (2016) อธิบายว่า มีมไม่ใช่เพียงเรื่องขำขัน แต่ยังเป็นบทสนทนาสาธารณะ (public conversations) ที่ผู้คนใช้ในการพูดถึงสิ่งที่ยากเกินกว่าจะพูดตรง ๆ ได้ ในกรณีของอาทิตย์ การแชร์ว่าตนเอง “ตายด้าน” ผ่านมีมไม่ได้เป็นเพียงการบอกเล่าอารมณ์ แต่ยังเป็น การหาแนวร่วมร่วมในแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อยืนยันว่า “ฉันไม่ใช่คนเดียวที่เผชิญสิ่งนี้”

ไมเคิล บิลลิก (Michael Billig) (2005) เรียกสิ่งนี้ว่าอารมณ์ขันแบบตายนซาก (banal humor) หมายถึงอารมณ์ขันเล็ก ๆ ที่กลายเป็นเครื่องมือในการอยู่รอด เมื่ออาทิตย์และเพื่อน ๆ หัวเราะกับภาพการ์ตูนไร้แววตา พวกเขา กำลังเปลี่ยนความเจ็บปวดจากการถูกเลิกจ้างให้กลายเป็นสิ่งที่แชร์และหัวเราะร่วมกันได้ นี่คือการสร้างภาวะรวมหมู่ (communitas) ในแบบออนไลน์ ที่ทำให้คนแปลกหน้าหรือเพื่อนร่วมงานสามารถรู้สึกเป็นพวกเดียวกันได้ (Turner, 1969) ผ่านการหัวเราะกับความตายนซาก การใช้มีมไม่ได้ทำให้ความเจ็บปวดของอาทิตย์หายไป แต่ช่วยทำให้มันเบาบางลงในฐานะเรื่องสาธารณะ การโพสต์มีมดังกล่าวจึงเป็นทั้งการสารภาพและปฏิเสธไปพร้อมกัน นั่นคือ การสารภาพว่าชีวิตกำลังกลวงเปล่า แต่ปฏิเสธที่จะยอมจำนนต่อมันด้วยการหัวเราะร่วมกับคนอื่น

ความรู้สึกส่วนตัวและอาการเชิงโครงสร้าง

เมื่ออาทิตย์พูดกับเพื่อนว่า “ตายด้านไปแล้ว” และอัปโหลดมีมลงเฟชบุ๊ก การกระทำนี้อาจดูเหมือนเป็นการระบายอารมณ์เฉพาะบุคคล แต่หากมองในอีกมุม จะเห็นได้ว่า ถ้อยคำและการกระทำเล็ก ๆ นี้ถูกหล่อหลอมโดยโครงสร้าง มากกว่าจะสะท้อนเพียงความรู้สึกส่วนตัว อิลลูซ (2007) ชี้ว่าอารมณ์ในโลกสมัยใหม่ถูกกำหนดและจัดรูปโดยสถาบันทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เราถูกสอนให้รักในแบบที่ตลาดยอมรับ และถูกบังคับให้ถอยห่างเมื่อความผูกพันกลายเป็นภาระ

การ “ตายด้าน” ของอาทิตย์ จึงไม่ใช่การขาดความสามารถที่จะรู้สึก แต่คือการเรียนรู้ที่จะรู้สึกให้น้อยลงในโลกที่ขี้ฉ้อโกง ทั้งในงานและความสัมพันธ์ ถูกกีดกร่อนอยู่เสมอ

เบอร์แลนท์ (2011) เสนอแนวความคิดการมองโลกในแง่ดีที่โหดร้าย (cruel optimism) ว่า ในโลกสมัยใหม่ สิ่งที่เรายึดถือไว้เพื่อให้มีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นงานที่มั่นคงหรือความรักที่ยั่งยืน กลับกลายเป็นสิ่งที่ทำร้ายเราซ้ำ ๆ การที่อาทิตย์เลือกจะ “ตายด้าน” จึงเป็นสัญญาณว่าความหวังที่เคยทำให้ชีวิตมีพลัง ได้กลายเป็นต้นทางของความเจ็บปวดมากกว่าการเยียวยา

ดิดิเยร์ ฟาแซง (Didier Fassin) (2013) ศึกษาการปฏิบัติงานของตำรวจในปารีส ทำให้เห็นว่าพฤติกรรมและการแสดงออกทางอารมณ์ถูกกำหนดโดยโครงสร้างของอำนาจและหน้าที่ในงาน ตัวอย่างอารมณ์ในกรณีนี้จึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แต่คืออารมณ์ที่ถูกบังคับ นั่นคืออารมณ์เป็นความรู้สึกที่ถูกทำให้เป็นบรรทัดฐาน อาการ “ตายด้าน” ในกรณีของอาทิตย์จึงอาจมองได้ว่าเป็นอารมณ์ที่ถูกบังคับโดยโครงสร้างที่ใหญ่กว่าตัวเขา เขาไม่ได้เลือกที่จะด้านชาเพราะอยากเป็นแบบนั้น แต่โครงสร้างได้วางเงื่อนไขให้การตัดขาดทางอารมณ์คือหนทางเดียวที่จะอยู่รอดโดยไม่แตกสลาย

ดังนั้น สิ่งที่คุณเหมือนเป็นความรู้สึกส่วนตัวของอาทิตย์ จึงต้องถูกเข้าใจในฐานะอาการของโครงสร้าง (structural symptom) การที่เขาใช้คำว่า “ตายด้าน” ไม่ได้สะท้อนเพียงปัญหาของปัจเจก แต่ยังรวมถึงระบอบการเมืองของอารมณ์ที่เผยให้เห็นว่า ความไม่มั่นคงในโลกสมัยใหม่ทำให้ความด้านชาเป็นหลักการหนึ่งของการอยู่รอด

สรุป

ภาพสุดท้ายของอาทิตย์ที่กำลังนั่งกอดกล่องใส่ของใช้ส่วนตัวที่โถงหน้าออฟฟิศ พร้อมประกาศบนเฟซบุ๊กถึงอารมณ์ “ตายด้าน” ไม่ควรถูกเข้าใจเพียงในฐานะการแสดงออกทางอารมณ์ของชายหนุ่มคนหนึ่ง แต่คือตัวอย่างผู้ได้รับผลกระทบของยุคสมัย ที่ความไม่มั่นคงกลายเป็นกติกาหลักของการดำรงอยู่ เป็นภาวะถาวรของความไม่ถาวรที่กำหนดวิถีคิด ความรู้สึก และดำรงอยู่ของมนุษย์ อารมณ์ด้านชาในกรณีของอาทิตย์จึงไม่ใช่เรื่องบุคลิกภาพส่วนตัว หรือการยอมรับความพ่ายแพ้ในชีวิต แต่คือผลผลิตของเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดให้การตัดขาดทางอารมณ์คือกลยุทธ์ของการอยู่รอด

ความจริงในข้อนี้ช่วยตอกย้ำว่า อารมณ์ที่ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างอิสระ แต่ดำรงอยู่ในการเมืองที่โครงสร้างหยั่งรากลงมาสู่ชีวิตประจำวัน การ “ตายด้าน” จึงเป็นตัวอย่างการเมืองของอารมณ์ ที่แสดงให้เห็นว่าผู้คนจำนวนหนึ่งถูกกดดันอย่างไรให้ลดทอนความยึดโยงทางอารมณ์เพื่อไม่ให้เจ็บปวดจากการถูกเลิกจ้าง ตลอดจนการสูญเสียอนาคตที่เคยวาดฝันไว้ ในแง่นี้ อาการ “ตายด้าน” อาจถูกมองว่าเป็นการมองโลกในแง่ดีที่โหดร้าย ความหวังในงานที่มั่นคงหรือความรักที่ยั่งยืน กลายเป็นสิ่งที่ทำร้ายความรู้สึกเมื่อโครงสร้างภายนอกไม่เอื้ออำนวยให้เกิดขึ้นจริงได้ การเลือกที่จะ

ด้านชาไม่ใช่ว่าการปฏิเสธความหวังทั้งหมด แต่คือการป้องกันตนเองจากการถูกทำร้ายซ้ำ ๆ โดยความหวังที่ไม่อาจมั่นใจว่าจะเป็นไปได้

ประมาณสามเดือนต่อมาหลังถูกเลิกจ้าง ในคำวันหนึ่ง สเตตัส “ผมได้เป็นอาจารย์แล้วครับ” ปรากฏขึ้นบนเฟซบุ๊กของอาทิตย์ อดีตเพื่อนร่วมงานทยอยเข้ามาแสดงความยินดีกับหน้าที่การงานใหม่ของเขาในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในภูมิภาคบ้านเกิด อาการ “ตายด้าน” ที่เคยเป็นเกราะป้องกันค่อย ๆ คลายตัวลง อนาคตที่เคยพร่าเลือนเริ่มกลับมามีรูปร่างอีกครั้ง ทว่าการเยียวยานี้ไม่ได้หมายถึงการหายขาด หากแต่เป็นเพียงช่วงเวลาที่โครงสร้างของความมั่นคงอนุญาตให้เขากลับมารู้สึกได้อีกครั้ง

ผู้เขียน

วิสุทธิ์ เวชวรารณ นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berlant, L. (2011). *Cruel optimism*. Durham: Duke University Press.
- Billig, M. (2005). *Laughter and ridicule: Towards a social critique of humour*. London: Sage.
- Fassin, D. (2013). *Enforcing order: An ethnography of urban policing*. Cambridge: Polity Press.
- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Illouz, E. (2012). *Why love hurts: A sociological explanation*. Cambridge: Polity Press.
- Milner, R. (2016). *The world made meme: Public conversations and participatory media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pugh, A. (2015). *The tumbleweed society: Working and caring in an age of insecurity*. Oxford: Oxford University Press.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. New York: W. W. Norton.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine.